

Allerheiligen en Allerzielen

Mijn favoriete heilige is... ▶ De Bijbel over
leven na de dood ▶ Een visie op leven en
dood ▶ Over het Requiem van Karl Jenkins
▶ Zin in film: Alma ▶ Een kennismaking
met Petra Versnel ▶ Eucharistievieringen
op de TV ▶ Allerzielen in 't Licht

T316

VIEREN

tijdschrift voor liturgie en spiritualiteit

nr. 3 ▶ 2012

Een ander

Fest

Redactioneel

Voor veel mensen in onze huidige samenleving is het niet meer vanzelfsprekend om van hun geliefde doden afscheid te nemen vanuit een kerkelijke viering. Dit zegt echter nog niets over hun geloof in enig voortbestaan. Bovendien zijn er tegenwoordig heel wat specialisten buiten de kerk die mensen helpen om dit afscheid op een waardige wijze ritueel vorm te geven. Uitdagend is dan ook de vraag die één van onze auteurs in dit nummer van **VIEREN** stelt: 'Wat heeft het geloof ons te bieden als het om de dood gaat?' Hebben wij als christengelovigen iets bijzonders te bieden? Waarin zit dan dit bijzondere? En hoe kunnen we dit bijzondere expliciet ruimte en inhoud geven?

In dit nummer van **Vieren**, waarin het feest van Allerheiligen en van Allerzielen centraal staan, laten diverse auteurs, elk vanuit een ander perspectief, iets oplichten van het christelijk verstaan van de dood en het afscheid nemen. Zij wijzen ons op hoop, verbondenheid met God en vreugde. Daarnaast vertellen drie mensen over hun favoriete heilige.

Verder is er een nieuwe rubriek in ons tijdschrift opgenomen: een korte vooruitblik op het nieuw te verschijnen nummer, om zo de interesse extra te prikkelen.

Tot slot meld ik u een wisseling in het eindredacteurschap. Jammer genoeg stopt Chantal Tieleman met deze taak vanwege andere werkzaamheden. Hartelijk dank, Chantal, voor jouw enthousiasme en nauwgezetheid bij het vervullen van deze taak. Van harte welkom heten wij de nieuwe eindredacteur: Ineke Nab.

Rest mij u veel leesplezier toe te wensen..

Petra Versnel-Mergaerts,
Uitgever Berne Media

Inhoudsopgave

4 ► Zuster Marianne van
Haastrecht, Carla en
Glenn Doekhi, Eric Corsius
MIJN FAVORIETE HEILIGE IS...
Over Clara en Franciscus,
over Peerke Donders,
over Dietrich Bonhoeffer

8 ► Klaas Spronk
**HOE WORDT ER IN DE BIJBEL
GESPROKEN OVER LEVEN
NA DE DOOD?**
'Men zoekt er echter tevergeefs
details over het leven na de dood.'

13 ► Leonie van Straaten
**EEN VISIE OP LEVEN
EN DOOD**
'Liefde is vol kracht, maar ook
vol kwetsbaarheid.'

20 ► Rein Nauta
**WE HOPEN ER HET BESTE
VAN. VOORBEREIDING
OP HET FEEST**
'Misschien vraagt het feestelijke
juist om zulk een contrast...'

22 ► Frank G. Bosman
ZIN IN FILM
Alma, een dualistisch sprookje

24 ► Henk Jongerius o.p.
**INTERVIEW MET PETRA
VERSNEL-MERGAERTS**
Liturgie was toch vooral een
taak van priesters?

32 ► Ko Schuurmans
**PREKEN VOOR HEEL
NEDERLAND!**
Preken een waagstuk: dat is het.

36 ► Marian Geurtsen
ALLERZIELEN IN 'T LICHT
De vormen in Allerzielen
in 't Licht zijn oud en nieuw
tegelijk.

Verder in deze uitgave

16 ► **GEOLOVEN IN MUZIEK**
19 ► **AGENDA**
28 ► **VOOR WIE ZINGEN WIL**
31 ► **BOEKENRUBRIEK**

Hoe wordt er in de bijbel gesproken over leven na de dood?

Op Allerzielen gedenken katholieken in de liturgie de overledenen. Op veel plaatsen brengen zij een bezoek aan het kerkhof en zij bidden voor de zielerust van de overledenen. Het 'feest' is in de twaalfde eeuw ontstaan en er zijn historische verbanden met een vóórchristelijk Keltisch feest dat is gekerstend. De oorsprong van Allerzielen kan dus zeker niet rechtstreeks op de Bijbel worden teruggevoerd. Desondanks kan de vraag gesteld worden hoe deze dag zich verhoudt tot Bijbelse tradities. Wat zegt de Bijbel over de dood, over de overledenen, over een leven na de dood? Die vraag legden wij voor aan Klaas Spronk, hoogleraar Oude Testament aan de Protestantse Theologische Universiteit te Amsterdam.

Een kritische kijk op Allerzielen

Klaas Spronk

Wie op zoek gaat naar een Bijbelse achtergrond van het feest van Allerzielen heeft de teksten niet voor het oprapen. De Bijbel is namelijk als het gaat om het leven na de dood erg terughoudend. Dat geldt zowel voor het Oude als voor het Nieuwe Testament. Op het eerste gezicht is dat verbazingwekkend. Het Christelijke en ook het Joodse geloof staan er immers om bekend dat ze uitgesproken ideeën hebben over hemel en hel en over het oordeel dat beslist over de vraag in welk van beiden de ziel van de gestorvene terecht komt.

Het Oude Testament over de dood en daarna

In het Oude Testament is er maar één tekst die daarover uitsluitsel geeft. Die is te vinden aan het slot van het boek Daniël. De tekst is geschreven in de tweede eeuw voor onze jaartelling en behoort dus tot de laatste geschriften van het Oude Testament. Het wil de gelovigen bemoedigen die lijden onder het hartvochtige bewind van Antiochus IV Epiphanes die de Joden geboden had om de Griekse goden te vereren. Wie toch uitsluitend vasthield aan het geloof in de ene God van Israël moest dat met de dood bekopen. Velen stierven in die tijd de marteldood (een gruwelijk voorbeeld daarvan vindt men in 2 Makkabeeën 7). In Daniël 12 wordt geopenbaard dat de beulen niet het laatste woord hebben. Aan het eind der tijden zullen alle doden opstaan en zal over hen het oordeel worden uitgesproken. De rechtvaardigen zullen stralen als de sterren, voor eeuwig. De misdadigers zullen worden gestraft met eeuwigle smaad.

Het is veelzeggend dat dit inzicht in zekere zin werd afgedwongen door de extreme situatie van dat moment. Het geloof in een rechtvaardige God was niet langer te rijmen met de lotgevallen van zijn vereerders. Dat dwong de schrijver om een grens te overschrijden waarvoor men tot op dat moment steeds halt had gehouden. In oudere tek-

**'DE MENS LEEFT KORT,
ALS EEN BLOEM OP HET VELD,
MAAR EINDELOOS
IN DE LIEFDE VAN GOD.' Ps. 103**

echter voor de val. Hij bevindt zich na zijn dood niet te midden van de sterren aan de hemel, maar wordt bedekt door wormen.

Dodengedachtenis is geen godenverering

Uit deze opmerkelijke tekst kunnen we afleiden waarom het Oude Testament zo zuinig is met informatie over het leven na de dood. Het heeft te maken met datgene wat verweten wordt aan de koning van Babel. Hij ging ervan uit dat hij net als bij zijn leven ook na zijn dood een vooraanstaande positie zou innemen. In die tijd was dat helemaal niet zo vreemd. In het oude Nabije

sten wordt het dodenrijk wel genoemd, maar dan meestal als iets dat men zo lang mogelijk wilde vermijden. In sommige Psalmen, bijvoorbeeld Psalm 30, wordt God gedankt voor genezing van een ernstige ziekte als een redding uit het dodenrijk. De focus is gericht op het leven, niet op de dood. Maar een heel enkele keer wordt er iets meer gezegd over wat een mens te wachten staat na het sterven. In Jesaja 14 wordt in een sarcastisch bedoeld klaaglied bezongen hoe de koning van Babel zijn smadelijke plek krijgt onder de doden in de diepten van het dodenrijk. Het staat in schril contrast, zo horen we in datzelfde lied, met wat hij voor zichzelf verwachtte. Hij ging ervan uit dat hij een plek zou krijgen onder de goden. Die hoogmoed komt

Oosten speelde de dodencultus een grote rol. Aan de doden werd een hoge status toegekend. Dat gold zeker voor overleden koningen en andere hoogwaardigheidsbekleders. Zij werden vereerd als een soort halfgoden, die konden bemiddelen tussen de mensen en de hogere goden. Omgekeerd werden de dodengeesten vaak ook als een bedreiging ervaren. Zij werden verantwoordelijk gehouden voor allerlei narigheid. Zo zouden zij bijvoorbeeld de levenden straffen voor het kwaad hen aangedaan in het verleden of voor het feit dat hun graven niet goed werden onderhouden. Dit betekent dat aan de doden een goddelijke status werd toegekend. En juist dat was onacceptabel binnen het monotheïsme van Israël. Daarom wordt in de wet van

***'Er mocht niet de indruk
ontstaan dat men het
bestaan na de dood naar zijn
hand zou kunnen zetten.'***

Mozes het contact met de doden streng verboden. Het verhaal van Saul die contact zoekt met de dodengeest van Samuël laat zien dat het ook niets oplevert. Tegen alle regels in zoekt Saul via een vrouwelijk medium contact met de profeet. Hij krijgt hem uiteindelijk te spreken, maar het wordt al snel duidelijk dat hij niets nieuws te horen krijgt, laat staan dat hem een uitweg uit zijn noodsituatie geboden wordt. Na het contact is hij er nog slechter aan toe dan daarvoor.

Elia en Elisa

Binnen het Oude Testament is er echter ook een tegenluid. Dat vinden we in de verhalen van de boeken Koningen over de profeten Elia en Elisa. Zij binden de strijd aan tegen de verering van Baäl, de Kanaänitische god van de vruchtbaarheid. Volgens de mythe moet Baäl op een gegeven moment afdalen in het dodenrijk. Dit werd gezien als een verklaring voor het feit dat elk jaar een groot deel van de natuur sterft. Baäl staat echter ook weer op en op dat moment zien ook de doden die zich met Baäl verbonden hebben weer even het licht. Zo delen ze jaarlijks in het nieuwjaarsfeest. Elia en Elisa keren zich fel tegen de ongetwijfeld als zeer aantrekkelijk ervaren dienst aan Baäl. In woord en daad laten zij zien dat niet Baäl, maar de God van Israël verantwoordelijk is voor de vruchtbaarheid. Zo begint Elia zijn optreden met de aankondiging van een droogte. Het gaat pas weer regenen als de God van Israël dat wil. Ook als het gaat om leven na de dood bieden Elia en Elisa een alternatief. Van beide profeten wordt verteld dat ze een gestorven kind weer tot leven wekken. Ook kan men aan beide profeten zelf zien dat zij een kracht vertegenwoordigen die sterker is dan de dood. Over Elia lezen we dat hij aan het eind van zijn aardse leven ten hemel vaart in een wagen van vuur, getrokken voor vurige paarden. En wanneer Elisa op een gegeven moment in het nauw gebracht wordt door

een vijandige koning en zijn leger, krijgt hij bijstand van een hemels leger met vurige wagens en vurige paarden. Het heeft er alle schijn van dat Elia vanuit de hemel terug is gekomen om zijn opvolger bij te staan. Het gaat nog verder. Elisa verrichtte na zijn dood nog een wonder: toen een dode in het graf van deze profeet werd geworpen kwam hij na de aanraking met dat graf weer tot leven.

'DE MENS LEEFT KORT, ALS EEN BLOEM OP HET VELD.'

De dood en de doden aan God overlaten

Zo vinden we dus aan de ene kant in het Oude Testament de afwijzing van alles wat met de dood te maken heeft, maar is er dus ook een positievere verwachting. Het luistert in ieder geval nauw. Men was er beducht voor om op een verkeerde manier een verbinding te leggen tussen God en de doden. Het moest worden vermeden dat de doden op een of andere manier de plaats van God in zouden kunnen nemen. En ook mocht niet de indruk ontstaan dat men het bestaan na de dood naar zijn hand zou kunnen zetten. Een goed voorbeeld van dat laatste is de manier waarop men in het oude Egypte het hierna-maals dacht te kunnen regelen. De teneur van het Oude Testament is dat men dit soort dingen het beste aan God kan overlaten. Heel treffend wordt dit verwoord in Psalm 73. Wanneer de dichter de hoop uitspreekt dat uiteindelijk alles goed komt, ook na de dood, zegt hij: 'Maar nu weet ik mij altijd bij U ... Al bezwijkt mijn hart en vergaat mijn lichaam, de rots van mijn bestaan, al wat ik heb, is God, nu en altijd'.

'In het boek Wijsheid krijgt de lezer meer informatie over wat ons na de dood te wachten zou staan.'

De ziel gelouterd

In het derde hoofdstuk van het deuterocanonieke boek Wijsheid krijgt de lezer meer informatie over wat ons na de dood te wachten zou staan. De daarin gegeven voorstelling van de gang van zaken is gebaseerd op de inmiddels vanuit de Griekse cultuur overgenomen idee van de onsterfelijke ziel. Van de gestorven rechtvaardigen wordt gemeld dat zij 'in vrede' zijn. Hun ziel zal worden gelouterd 'als goud in een oven' en ze zullen 'wanneer de tijd is aangebroken dat God zich over hen ontfermt' samen met God heersen als koningen tot in eeuwigheid. Wanneer dat precies zal zijn, wordt ons niet uit de doeken gedaan. Het zou aan het eind der tijden kunnen zijn, maar het lijkt er ook op dat de doden direct na hun sterven de hemelse zaligheid ervaren. In het Nieuwe Testament kom je beide opvattingen tegen.

'De eerste gemeente leefde in de stellige verwachting dat Jezus spoedig terug zou komen.'

dat zij eerst zullen opstaan en daarna samen met de levenden worden weggevoerd, de Heer tegemoet. Het valt daarbij op dat Paulus niets zegt over wat hen dan precies te wachten staat. Hij beperkt het tot: 'Dan zullen we altijd bij Jezus zijn'. Dat doet denken aan de geciteerde verzen uit Psalm 73.

Omdat men in de tijd dat het Nieuwe Testament ontstond er zo van overtuigd was dat Jezus niet lang op zich zou laten wachten, besteedde men niet of nauwelijks aandacht aan de vraag waar de doden in de tussentijd dan bleven.

Geen tijd of plaats maar een relatie

In de evangeliën, die later geschreven zijn dan de brieven van Paulus, vinden we verschillende voorstellingen naast elkaar over de toestand der doden. In Matteüs 25 vertelt Jezus over het laatste oordeel, aan het eind der tijden, waarbij scheiding gemaakt zal worden tussen rechtvaardigen die de eeuwige zaligheid krijgen en de zondaars die eeuwige bestraffing te wachten staat. In het evangelie van Lucas komen we enkele keren een ander beeld tegen. Daar wordt namelijk beschreven hoe mensen direct na hun dood al de hemelse zaligheid ervaren of het tegendeel daarvan als dat hun verdiende loon is. Dat vinden we in het verhaal van de rijke man en de arme Lazarus, en ook bij de belofte die Jezus aan het kruis doet aan één van de misdadigers die met hem gekruisigd wordt: 'Ik verzeker je: nog vandaag zul je met Mij in het paradijs zijn'. Opnieuw kan men concluderen dat de belangrijkste informatie niet ligt in de precieze beschrijving van tijd en plaats, maar in de aanduiding van de relatie met Jezus ('met Mij'). We zien het eerder in Psalm 73. We vinden het ook terug in 1 Korintiërs hoofdstuk 15. Daarin wordt de meeste aandacht gegeven aan het geloof in de opstanding der doden. Men zoekt er echter tevergeefs details over het leven na de dood. Het gaat hoofdzakelijk over hoe onze verwachting verbonden is met wat er gebeurd is bij de opstanding van Jezus. ▶

MAAR EINDELOOS IN DE LIEFDE VAN GOD. Ps. 103

Het Nieuwe Testament en het leven na de dood

In het Nieuwe Testament is, net als in het Oude Testament, minder over het leven na de dood te vinden dan men wellicht zou verwachten. Dat heeft weer een andere oorzaak. De eerste christengemeente leefde in de stellige verwachting dat Jezus spoedig terug zou komen. De mensen, die tot bekering kwamen, gingen ervan uit dat ze dit nog zelf mee zouden maken. In een van de eerste brieven van Paulus wordt dat duidelijk wanneer de apostel antwoord moet geven op de vraag wat er zou gebeuren met de gemeenteleden die, anders dan men gedacht had, gestorven waren voor Jezus' wederkomst. Paulus schrijft dan

Allerzielen

Het feest van Allerzielen en de gebruiken en tradities die daarmee verbonden zijn, zijn als zodanig niet terug te vinden in de Bijbel. Dat wil echter nog niet zeggen dat ze onbijbels zijn. Wel kan men leren van de terughoudendheid in deze, zoals die met name kenmerkend is voor het Oude Testament. Respect voor de doden kan ontaarden in een verering van de doden die ongepast is binnen het geloof in de ene God. Men kan het ook positief benaderen en van de Bijbel leren wat de kern is van het geloof in een leven na de dood. Dat is het vertrouwen dat de band van de gelovige met haar of zijn God niet zomaar verbroken wordt, zelfs niet door de dood: vriendschap met de Eeuwige is eeuwige vriendschap. Voor het feest van Allerzielen betekent dit dat het accent komt te liggen op de relatie van de gestorvenen – en ook van de nabestaanden – met de levende Heer. ◀

Enkele boeken voor wie verder wil lezen over Bijbel en het leven na de dood:

- Wim Weren, *Dood. En dan? Stemmen uit de Bijbel, echo's in onze cultuur*, Zoetermeer 2010.
- Harmen U. de Vries, *Hoe worden de doden opgewekt?: Op zoek naar de contouren van het opstandingsbestaan*, Zoetermeer 2011.

Heel informatief is ook het themanummer over de dood van het tijdschrift over de Bijbel: *Schrift*, nummer 259 (februari 2012).

Over de auteur

Klaas Spronk is hoogleraar Oude Testament aan de Protestantse Theologische Universiteit te Amsterdam.

Hemel en hel

Beelden van het hiernamaals in het Westers christendom

Frank G. Bosman (red.)

In 2010 vond een academische lezingencyclus (Luce en HOVO) plaats rond het thema *Hemel en hel*. Dit bijzondere boek gaat in op de cultuur als vindplaats van hoop en twijfel. Vindplaatsen in kunst, literatuur, films en games. Met verrassend oud en modern beeldmateriaal. ◀

208 pagina's / prijs: €22,50

Inspiratiemiddag in de Abdij van Berne

Hemel en Hel zaterdag, 24 november 2012

Wat gebeurt er als we sterven? Waar blijft de mens als hij of zij de grens van de dood overschrijdt? Is er een hemel, bestaat de hel? En zo ja, hoe zien hemel en hel eruit? Het antwoord op deze vragen is er niet, maar op vele manieren hebben mensen geprobeerd de hemel en de hel te verbeelden. Op zaterdagmiddag 24 november gaan twee theologen in op deze verbeeldingen. Frank Bosman neemt hedendaagse films en games als uitgangspunt, Martin Hoondert gaat in op het *Dies irae*.
Inleiders: Frank Bosman en Martin Hoondert.
Zie voor info over het verdere programma van Uitgeverij Abdij van Berne: www.wlh.nl of de folder *Inspiratie- en vormingsprogramma 2012-2013*.